

SURİYE'DE MEZHEP HAREKETLERİNİN GÜNCEL SİYASET ÜZERİNE ETKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Ahmet BAĞLIOĞLU

Özet

Suriye'de bugün yaşananlar, Fransız mandası ile etnik ve dinsel farklılık merkeze alınarak tasarlanan benzer bir yapıya doğru hızla ilerlemektedir. Etnik ve dini parçalara bölünmek istenmektedir. Dini mezheplerin bu süreçteki etkisi bu çalışmada ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Suriye, mezhep hareketleri, siyaset.

Abstract

Sects Movements Effects on Current Politic in Syria

What happened today in Syria, ethnic and religious differences with the French mandate Designed with a similar structure to the center right is advancing rapidly. Ethnicity and religion are asked to break into pieces. Influence of religious sects in this process are discussed in this study.

Key Words: Syria, sectarian movements, politics

GİRİŞ

Ortadoğu coğrafyasında yaşayan insanların birbirlerine olan bağlılık veya ayrılıklarını belirleyen unsur, dün olduğu gibi bugün de büyük ölçüde din olmuştur. İnanç ve düşünce farklılıklarının ayrımcılık nedeni olarak görüldüğü, birlikte yaşama şartlarının sağlıklı bir zemine dayandırılmadığı ve bu nedenle şiddet ve çatışmaların iç savaşa kadar vardığı bir süreci müşahade etmekteyiz.

Günümüzde Müslümanların çoğu dışlayıcı/tekçi bir mezhep anlayışına sahiptir. Yani sadece kendi mezhebinin hak olduğunu düşünmektedir. Hâlbuki her mezhebin içerisinde hakikatlerin olduğu ve hakikatlerin farklı şekillerde anlaşıldığı, nihai hedefin tevhid ilkesi olduğu ve bu ilke ile birlikte nübüvete ve ahirete inanan herkesin kurtuluşa erecek muvahhitler olduğu bilinse Müslüman coğrafyasında bu kadar iç karışıklık olmayacak ve kan dökülmeyecektir. Farklı din yorumlarına saygı duyularak, toplumsal barış sağlanmalı, özellikle mezhep, tarikat ve cemaat gibi farklılıklar sebebiyle parçalanmanın önüne geçilmeli, insana ve düşünceye saygının kökleşmesi sağlanmalıdır. Aynı dine inanan insanların barış, hoşgörü ve adalet duygusu içinde birbirlerinin hak ve hukukuna saygılı,

birbirini seven ve sayan, birbirinin yaşam ve inanç hürriyetine saygı gösteren bir toplum oluşturmamasının sonuçlarını Suriye örneğinde çok net bir şekilde görmekteyiz.

Peygamberi, kıblesi, kitabı ve dini bir olan Müslümanlar pekâlâ tevhit ilkesi altında uzlaşabilirler. Anlaşmazlık noktaları ise Allah'a havale edilir. Nitekim Kuran'da "*Dönüşünüz yalnızca banadır. Hak-kınızda anlaşmazlığa düştüğünüz şeyde aranızda ben hükmedeceğim*"¹ buyrulmaktadır. Kuran'da ilkeleri belirtilen ve Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği din olan İslam, Peygamberden sonra fıkıhçılar ve kelamcılar tarafından dar kalıplar içine sokularak tekfir, bidat, haram mekanizmalarının çokça kullanıldığı bir din haline getirilmiştir. Müslümanlar herhangi bir mezhebe bağlı kalmadan da dinlerini yaşayabilirler. Zira ne Kuran ne de sahih sünnet, Müslümanlara herhangi bir mezhebi telkin etmemektedir.²

Ancak şunu da belirtelim ki kişi kendi mezhebinin/din anlayışının hakikati konusunda ona özel bir değer atfedebilir. Çünkü bu yapılmaz ise bir mezhebe bağlı kalmanın mantığı ortadan kalkar. Ancak diğer mezheplere de değer vererek saygı göstermeli ve onları din dışı görmemelidir. Yani mezhebi yaklaşımlar mutlakçılık, tekellilik, müsamahasızlık, fanatizm, çatışma, dışlamacılık gibi kavramlardan kurtarılabilir, bunun yerine sevgi, saygı, uzlaşmacı hoşgörü hâkim kılınmalıdır. Tüm Müslümanları tek bir İslam anlayışı üzerinde birleşmeye zorlamak aslında onları daha fazla bölmekte ve aralarındaki gerilimi daha da arttırmaktadır.

Tüm mezhepler tek ve bir olan Allah'a yönelmektedir. Bazıları buna ilk sebep, bazıları İslam'ın temel direği dese de öz, tevhid ilkesidir. Tevhid ilkesi yanında her mezhebin farklı dini ritüelleri vardır. Bu şekilsel uygulamaları tartışmak abesle iştigaldir. Müslümanlar kendi aralarında kendi dinleri hakkında müşavere edip faydalı tartışmalar yaparak ortak değerler üretebilirler. Her mezhebin öne çıkardığı ilkeler ve uygulamalar İslam'ın değil, o mezhebe mensup olabilmenin şartı olarak görülmelidir. Mesela, imamet nazariyesine

¹Ali İmran 55.

²Saffet Sarıkaya, *İslam düşünce Tarihinde Mezhepler*, Isparta 2001, s. 2.

inanmak Müslüman olmanın şartı değildir, ancak Şii/Caferî olmanın şartıdır diyebiliriz. Burada Şiilerin bu anlayışına diğer Müslümanlar koşulsuz olarak saygı göstermek durumundadır. Şiiler ise, diğer Müslümanların bu nazariyeye inanmamasından bir rahatsızlık duymamalı ve bu nazariyeyi dinin değil, mezhebinin şartı olarak kabul etmelidir.

Kuran, *Allah'ın kulu* hitabına, inanan inanmayan herkesi dâhil etmektedir. Allah kendini âlemlerin Rabbi, rahman ve rahim sıfatıyla tarif etmekte ve bu sıfatlarıyla ona inanan tüm insanlığa kucak açmaktadır. Öyleyse bizim, farklı bir yorum getirdiği için aynı dine inanan insanları dışlamamız Allah'ın da hoşuna gitmeyecektir.

Tarihte Haricilerin vahşeti ve son olarak da Irak'ta ve Suriye'de yaşananlar, tekfirci/dışlayıcı mezhep anlayışının ne kadar tehlikeli sonuçlar doğurduğunu bizlere göstermiştir. Bir fırkaya mensup bir insan, üzerindeki bombalarla birlikte gerçekleştirdiği intihar eylemiyle çocuk, kadın ve yaşlı demeden yüzlerce insanın ölümüne sebep olabilmektedir. Başka fırka mensupları ise intikam adına diğer fırka mensuplarının gittiği camiye basarak onları canlı canlı yakabilmektedir. Burada en acı olan, her iki tarafın da vahşetini din adına yaptığını iddia etmesidir. Hâlbuki İslam'a göre insan hayatı kutsaldır. Hatta İslam dini haksız yere bir kişiyi öldürmeyi tüm insanlığı öldürmekle eşit saymış, bir canı kurtarmayı da tüm insanların hayatını kurtarmaya denk saymıştır.³

Kendisi gibi düşünmeyeni tekfir etmek İslamî bir davranış şekli değildir. İslam kültürüne göre bir meselede, yüzde doksan dokuz ihtimal küfrü gösteriyor yüzde bir ihtimal de bu küfrü ortadan kaldırıyorsa tekfirden yana olmamak gerekir. Mezheplerin eşitliği ilkesi mezhepler arası çatışmaları, ayrımcılıkları ortadan kaldıracak; herkese eşit, saygı ve muhabbetle yaklaşılacaktır. Müslümanlar, İslam'ın farklı yorumları olabileceği, kendileri de bunlardan birine mensup olsalar da diğerlerine hoşgörü ile bakabilecekleri şuuru varabilirse, pekâlâ bu çoklu din yorumu içerisinde birlik sağlanabilir. Farklı yorumlara mensup insanlar arasında geliştirilen hoşgörü,

³Mâide 32.

tanıma ve kabullenme esaslarına dayalı ilişkiler, bizi mezhepsel çoğulculuğa götürür. Varılması hedeflenen ise farklılıkların kabul edilmesi ve tanınması için çaba sarf etmektir. Farklı anlayışlara sahip insanlar karşılıklı anlayış ve saygı ortamında birlikte yaşayabilirler.

Bugün Suriye’de devam eden iç savaşın en büyük nedeni mezhebi yapılanmadır diyebiliriz. Suriye Devleti kuruluş aşamasında etnik ve dini temeller esas alınarak bölünmek istenmiş ancak bu gerçekleştirilememiş olsa bile bunun izlerini ve yansımalarını Suriye siyasi tarihinde hep müşahede etmekteyiz. Biz bu tebliğimizde Suriye’deki etnik ve dini/mezhepsel yapılanmanın günümüze kadar ne şekilde geldiğine ve son yaşananların günümüz siyasetini ve özellikle ‘yu nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalışacağız.

SURİYE TARİHİ

I. Dünya savaşından sonra İngiltere; Irak, Ürdün ve Filistin’i, Fransa ise Suriye ve Lübnan’ı almak için anlaşmışlardı.⁴ 8 Mart 1920 tarihinde Şam’da Batılı ülkelerin denetiminde bir kongre düzenlendi. Fransa’nın mandası altında Büyük Suriye Devleti’nin kurulduğu ilan edildi.⁵ Fransa ve İngiltere 23 Aralık 1920 tarihinde yeniden bir araya gelerek mandaları altındaki devletlerin sınırlarını oluşturdu.⁶ Fransızlar, Suriye’de dini ve etnik azınlıkları desteklemek suretiyle Arap milliyetçiliğini zayıflatarak, konumlarını güçlendirmek için gayret sarf etmişlerdir. Bu çerçevede, Suriye’de üç ayrı etnik ve dini kökene dayalı devlet kurulacaktı: Kuzey’de bir Nusayri devleti, Merkez’de bir Sünni Devlet, Güneyde ise bir Dürzi devleti. Ancak bu çeşitli nedenlerle gerçekleşmemiş bunun yerine beş ayrı otonom bölge kurulmuştur: Bunlar; Cebel-i Duruz, Halep, Lazkiye, Şam ve İskenderun’dur.⁷ Manda yönetimindeki Suriye’ye

⁴Kamal S. Salibi, *The Modern History of Lebanon*, New York 1965, s. 159-160.

⁵Hurewitz J.C., *Diplomacy in The Near and Middleeast-Dokumantary Recort: 1914-1915*, New Jersey 1969, s. 76.

⁶Harry N. Howard, *The Partition of Turkey-A Diplomatic History; 1913-1923*, New York 1966, s. 248; Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul 2000, s. 374.

⁷William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: 2008, s. 243-244; M. Akif Okur, “Fransız Manda Yönetimi Döneminde

baktığımız zaman, Fransa sürekli etnik ve dini grupları birbirlerine karşı destekleme ve bu yolla hâkimiyetini sağlama yolunu seçmiştir denilebilir.

Fransızların uygulamış olduğu baskı politikaları başta Dürziler olmak üzere Nusayrilerin ve Bedevilerin isyanlarına sebep olmuştur. 1925 yılında Halep ve Şam “Suriye Devleti” adı altında birleşmiş, bir yıl sonra da Lübnan, Suriye’den ayrılarak Fransa’ya bağlı müstakil bir cumhuriyet olmuştur.⁸ Cebel-i Duruz ve Nusayrilerin hâkim olduğu Lazkiye’de özerk yapı 1936 yılına kadar sürmüştü⁹ ve bu tarihte Suriye Devletine ilhak edilmişlerdir. 1944 yılında Sovyetler Birliği ve ABD, ertesini yıl da İngiltere, Suriye ile Lübnan’ın bağımsızlığını kabul etmişlerdir. Fransa ise ancak 17 Nisan 1946 tarihinde tüm birliklerini Suriye topraklarından çekerek manda yönetimini sona erdirmiştir.¹⁰

Bağımsızlığını kazandıktan kısa bir süre sonra Suriye, ard arda gelen askeri darbeler sonucunda radikal değişikliklere maruz kalmıştır. Askeri darbeler zincirinin ilki 1949 yılında Sünni General Hüsnü Zaim önderliğinde gerçekleşmiştir.¹¹ Zaim, 14 Ağustos 1949’da General Sami Hinnavi’nin önderliğinde bir karşı darbe ile yönetimden uzaklaştırılarak seçimlerin tekrar yapılmasına imkân tanınmış olsa da siyasi yaşamın arka planında ordu bulunmaktaydı.¹² 1949’un Aralığında bu sefer de Albay Edip Çiçekli, Sami Hinnavi’ye karşı darbe düzenleyerek Devlet Başkanı ilan edilmiştir. 10 Temmuz 1953’te yapılan referandumda cumhurbaşkanı seçilmiş-

Suriye”, *Orta Doğu Siyasetinde Suriye*, der. Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin, Ankara: Platin Yay., 2004, s. 9-10.

⁸Doğan Şentürk, *Ortadoğu’da Arap Birliği Rüyası Saddam’ın Baas’ı*, Alfa Yay., İstanbul 2003, s. 14-15.

⁹SayimTürkman, *ABD, Ortadoğu ve Türkiye*, Ankara: Nobel Yay., 2007, s. 97.

¹⁰M. Akif Okur, “Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye”, *Orta Doğu Siyasetinde Suriye*, der. Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin, Platin Yay., Ankara 2004, s. 27.

¹¹Salih Akdemir, “Suriye’deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, ASAM Yay., Cilt:6, Sayı: 1, s. 211-213.

¹²Sabahattin Şen, *Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, Birey Yay., İstanbul 2004, s. 184.

tir.¹³ 25 Şubat 1954'te Çiçekli'yi iktidardan uzaklaştıran askeri darbe sivil bir yönetimi iş başına getirmiştir. Bu darbeye Baas Partisi¹⁴ önemli rol oynamıştır.¹⁵

Lübnan'da olduğu gibi Suriye'de de mezhepçilik, bölgesellik ve aşiretçilik idari yapının şekillenmesinde daima etkili olmuştur. Ancak mezhepçiliğin diğerlerine oranla daha baskın olduğu söylenebilir.¹⁶ 1950'li yıllara kadar Suriye'de Nusayrilerin pek etkinliği yoktu. 1952'deki Dürzî ayaklanması ile Dürzîlere olan güven kaybolunca onların yerini Nusayriler almaya başladı. Bu dönemde Nusayriler, orduda yuvalanmaya başlamıştır.¹⁷ Sünniler ise orduda görev almaya pek sıcak bakmıyor ve askerliği meslek olarak küçümsüyorlardı. 1949 ve 1963 darbeleri ile mevcut Sünni subayların çoğu tasfiye edilince, alt kademedeki Nusayri subayların etkinliği arttı ve Nusayriler kilit noktaları ele geçirmeye başladılar. Ordunun yanı sıra Baas Partisi de yavaş yavaş Nusayrilerin tekeline girmeye başlamıştı.¹⁸ Bu arada Arap dünyası ile paralel olarak Suriye'de de sol akımlar git-tikçe kuvvetleniyordu.¹⁹

1 Şubat 1958 tarihinde Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında Mısır ve Suriye birleşti. Şamlı Sünni Albaylar, 28 Eylül 1961 tari-

¹³Öner Pehlivanoğlu, *Ortadoğu ve Türkiye*, Kastaş Yay., İstanbul 2004, s. 97.

¹⁴Baas Partisi Hıritiyan Mişel Eflak'ın ve Selahaddin Bitar tarafından 1943 yılında Arap Yeniden Diriliş Partisi adıyla kurulmuştur. Parti Arap milliyetçiliği ve Arap sosyalizmi ideolojisi üzerine inşa edilmiştir. Geniş bilgi için bkz., Kamel Abu Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, çev. Ahmet Ersoy, Altınok Matbaası, Ankara 1970.

¹⁵Şentürk, *Ortadoğu'da Arap*, s. 152.

¹⁶ Suriye'de mezhep ayrımcılığı önemli bir faktör olmasına rağmen, Cebel-i Duruz'daki Hıristiyan ve Dürzîler, Lübnan'ın aksine daha dostane ilişkiler içerisinde olduklarını söyleyebiliriz. Bkz., Yûsuf Selim ed-Dubeysî, *Ehlü't-Tevhîd(ed-Durûz)*, I-V, y.y., 1992, VI/250.

¹⁷ Patrik Seale, *The Struggle for Syria: A Study of Post-War Arab Politics (1945-1958)*, Oxford University Press, London 1965, s. 36-38.

¹⁸Baas Partisi 1940 yılında Şam'da kurulduğunda, kolayca taraftar bulduğu bölgelerin başında Cebel-i Duruz geliyordu. bkz., Sami el-Cüнди, *el-Baas*, Beyrut 1969, s. 38.; Celal es-Seyyid, *Hizbu'l-Baas el-Arabi*, Beyrut 1973, s. 30.

¹⁹Seale, *The Struggle for Syria*, s. 291.

hinde darbe yaparak Suriye'nin birleşik Arap Cumhuriyetinden ayrılmasını sağladılar. Bu darbe ile ordunun yapısı yeniden oluşturuldu. Bu sırada üst kademedeki komutanlardan ikisi Hıristiyan ve üçüncüsü Nusayri olduğu için dördüncü sırada yer alan Dürzî Tümgeneral Abdülkerim Zahruddin ordunun başına getirildi. Ancak darbeyi gerçekleştirenlerin iç hesaplaşmaları sebebiyle 1963 yılında Baas Partisi iktidarı tekrar tekeline aldı.²⁰

1963 yılındaki darbeyle iktidara gelmiş olan Baas Partisi'ne de darbe yapılmış, ancak bu girişimler başarısız olmuştur. 1966 yılında Baas Partisi'nde bölgecilerin ağırlıkta olduğu radikal kanadı, tasfiyelerle ve mezhep-bölge-aşiret bağlarını kullanarak yeni bir darbe gerçekleştirdi. Böylece, 1960'ların başından beri Baas Partisi'nin sosyalizme öncelik verecek şekildeki ideolojik dönüşümüne son noktayı koydu; Baas Partisi iktidarının radikal evresini başlattı. Dolayısıyla Parti'de 1963-1970 döneminde, eski kuşak milliyetçi Baasçılardan, radikal sosyalist Baasçılara doğru bir kayma yaşandı. 1963 yılındaki Baas darbesinden sonra kentli Sünni elitlerin politik sahneden tasfiyesiyle birlikte mezhep, bölge ve aşiret faktörü Suriye politikasını şekillendiren en önemli dinamik haline geldi.

Baas partisinin askeri örgütüne yeni üyelerin kabulünde ve Baas Ulusal Muhafız Birliği'ne istihbarat elamanı alımlarında başta Nusayriler olmak üzere Dürzî, İsmaili ve Hıristiyanlar tercih ediliyordu.²¹ Nisan 1964'de Hama'daki Müslüman Kardeşler Örgütünün önderliğinde çıkan Sünni ayaklanma Dürzî Albay Hamad tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştı. Bu olay Sünniler ile Baas rejimi arasındaki uçurumu iyice açtı. Hamad'ın tavrını, 1952 yılındaki Cebel-i

²⁰Nicholas Van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, çev., Semih İdiz- Ash Falay Çelkivik, İstanbul 2000, s. 60-68.

²¹Fuat Yusuf el-Atraş, *ed-Dürz Muamerât ve Târih ve Hakâik*, y.y., trz., s. 373; Musa Safadi, *Hizbu'l-Baas*, Beyrut 1964, s. 338-339.

Duruz'da meydana gelen ayaklanmanın intikamı şeklinde yorumlayanlar da vardı.²²

1966 darbesinde etkin rol alan iki Dürzî Subay Hamad Udayd ve Selim Hâtum'un, yeni oluşturulan Ulusal Komuta'ya seçilmemesi her ikisini de rahatsız etmişti. Milli Savunma Bakanlığına Hafız Esad atanmıştı. Udayd, Hafız Esad'ın atanmasına karşı çıkarak yeni yönetimle ilişkilerini kopardı. Daha sonra Emin el-Hafız'ın yandaşları ile darbe planları yaparken gözaltına alındı.²³ Nusayri subaylar, ilk kez ordu ve hükümet içerisinde bu kadar etkili pozisyona gelmiş oluyorlardı.²⁴

Dürzî Binbaşı Selim Hatum da 1966 darbesinde oynadığı önemli rol nedeniyle ödüllendirilmediği gibi Baas Partisi içindeki tabanını kaybetti. Güvenlik işlerinden sorumlu olmak ve Zırhlı Tugay Birliğinin komutasına atanmak isteğinde bulunan Hatum, bu isteklerini elde edemeyince yönetime muhalif olan hareketlerin içerisine girdi. Özel askeri örgütünü oluşturmaya başladı. Genç subaylar dâhil, kurduğu örgüte katılanların çoğu Cebel-i Duruz bölgesindendi. Örgütün lider kadrosunda İsrail cephesi komutanı Yarbay Talal Ebû Asalî gibi önemli Dürzî subaylar da vardı. Hatum, çoğu Dürzî olan Baas partisinden koparılanların oluşturduğu "Şûfî" adlı sivil grupla da teması geçti. Liderliğini Hammad eş-Şûfî'nin yaptığı Marksist ideoloji eğilimindeki bu grup, mezhepsel bağlardan dolayı Hatum'la işbirliği yapmayı kabul etti.²⁵

Muhalif oluşumlara katıldıkları gerekçesiyle birçok Dürzî subayın tutuklanması ve bunların içinde hiçbir Nusayri subayın olmaması sebebiyle yeni yönetimin mezhepçilik yaptığı iddiaları ortaya atıldı. Hatum'un faaliyetleri neticesinde Suriye Silahlı Kuvvetlerinde Nusayri-Dürzî kutuplaşmasının

²² Musa Safedi, *Hizbu'l-Baas*, Beyrut 1964, s. 341.

²³ Van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, s. 94-95.

²⁴ İsmet Giritli, *Bugünkü Ortadoğu'nun Önemli Sorunları*, İstanbul 1978, s. 93.

²⁵ Van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, s. 96-97.

olduğu izlenimi ortaya çıktı.²⁶ Ürdün'e kaçan Hatum, burada yaptığı röportaj ve bildirilerle Suriye'de mezhepsel bir yapılanmanın olduğunu ve orduda diğer mezheplerin Nusayrilere oranının 1/5'e kadar düştüğünü söylüyordu. Yeni yönetimin amacının Nusayri bir devlet kurmak olduğunu anlatıyordu.²⁷

Selim Hatum'un başarısız darbe girişiminden sonra orduda ve Baas Partisi'nde geniş çaplı bir tasfiye hareketi başladı. Tasfiye edilenlerin çoğu Dürzî subaylardı ve yerlerine de Nusayri subaylar atanıyordu. 23 Şubat 1966 darbesiyle Sünni subaylar, Selim Hatum'un darbe girişiminden sonra ise Dürzî subaylar tasfiye edilmiş oldu. Diğer grupların ise zaten bir gücü bulunmuyordu. Böylece Suriye Baas Partisi ve Suriye ordusunun tamamen Nusayrilerin egemenliğine girdiği söylenebilir.

Baas Partisi Selim Hatum'un başarısız darbe girişiminden sonra Cebel-i Duruz şubesindeki faaliyetlerini neredeyse durdurmuştu. Tasfiye hareketleri ile birlikte Dürzîlerin merkezi otoriteye olan güvenleri iyice sarsılmıştır.²⁸

1967 yılında Suriye, Mısır, Ürdün ve Irak'ın oluşturduğu ittifak, İsrail'den çok büyük darbe yedi. Golan tepeleri Suriye'nin elinden alındı. Rusya'nın araya girmesiyle ateşkes sağlandı.²⁹ Salah Cedid ve onun sivil hükümetteki temsilcisi olan Attasi yaşanan yenilgi sonrasında itibar kaybederken, hükümette Savunma Bakanlığı ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı görevini yürüten Hafız Esad güçlenerek öne çıkmıştır.

Sünni ve Dürzî subaylar bertaraf edildikten sonra Nusayri hâkimiyeti altındaki ülkede Baas Partisinin sivil kanat lideri Salah el-Cündî ile askeri kanat lideri Hafız Esad arasındaki mücadelede Esad, 13 Kasım 1970'de güç kullanarak idareyi tamamen ele geçirdi. Esad 1971'de Suriye'nin ilk Nusayri devlet başkanı oldu. Böylece

²⁶ Van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, s. 99.

²⁷ Bkz., Van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, s. 103-106; Fuat Yusuf el-Atraş, *ed-Durüz Muamerât ve't-Târih ve'l-Hakâik*, y.y., trz., s. 373, 344-351.

²⁸ el-Atraş, *ed-Durüz Muamerât ve't-Târih ve'l-Hakâik*, s. 322.

²⁹ Fahir Armağanoglu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara 1993, s. 706-707.

Suriye'deki Sünni devlet başkanı geleneği de sona erdi.³⁰ Esad, darbe yapabilecek konumda olan bütün askeri birimlere kendi bölgesinden olan Nusayrileri atayarak³¹ kendi konumunu garanti altına almıştı. Artık Devlet Başkanlığı, parti genel sekreterliği ve silahlı kuvvetler başkomutanlığı makamları Esad'ın uhdesinde kalmıştı.

Mezhep, bölge ve aşiret bağlarının iktidar mücadelesinde kullanılması, Sünni Müslüman elitin Suriye'deki hâkimiyetini kırmaya odaklanmış Baas ideolojisiyle örtüşmekteydi. Kırsal kökenli azınlıklar kendi mezheplerinden, bölgelerinden ya da aşiretlerinden gelenler aracılığıyla yapılanmayı, Sünni Müslüman karşıtlığıyla mücadelede gerekli bir örgütlenme modeli olarak görmüşler ve Baas içerisinde örgütlenmişlerdir. 1970 yılından sonra kapılarını tamamen halka açan Baas Partisinin en büyük dayanağı Suriye Ordusu olmuştur. Esad, Sünni çoğunluktan gelecek tepkileri hafifletmek, Nusayri azınlığa dayalı bir devlet yapılanmasına gitmediğini ve ulusal bir lider olduğunu kanıtlamak için kabinede, orduda ve partide seçtiği elit sınıfa mensup Sünni Müslümanlardan birçok isme de görevler vermiştir.

Esad iktidarı döneminde Müslüman Kardeşler örgütünden kopan Mücahidun Grubu, Suriye'de Nusayri ileri gelenlerine karşı birçok suikast girişiminde bulundu. 1975 yılında başlayan Lübnan iç savaşını Müslümanlar kazanacakken Suriye müdahale etti. Bu müdahale ile Hafız Esad'a olan muhalefet arttı. Birçok suikast girişiminde bulunuldu. Bu suikast girişimleri Lübnan'a müdahaleye tepkiden olabileceği gibi Bağdat ve Şam'daki Baas yönetimleri arasındaki çekişmeden de kaynaklanabilir. Ayrıca Suriye'deki mezhepler arası çekişme de bunda bir faktör olarak görülebilir. Çünkü suikast girişimlerinde ölenlerin çoğu Nusayri idi.³²

Şubat 1982'de Hafız Esad'ın kardeşi Rıfat Esad, Hama'da Müslüman Kardeşler örgütü üzerine çok kanlı bir baskın yaptı. Hava-

³⁰ Van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, s. 119.

³¹Volker Perthes, *The Political Economy of Syria Under Esad*, London 1995, s. 182.

³² Krş., Van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, s. 125.

dan ve karadan düzenlenen operasyonda şehir adeta harabeye döndü ve 10.000'den fazla Sünni Müslüman katledildi.³³ Bu olay Esad'ın muhaliflerine karşı son derece acımasız ve katı bir tutum izlediğini göstermektedir.

1980'lerin ortasından itibaren Lübnan işgali, Suriye için askeri, siyasi ve ekonomik kâbusa dönüştü. Çünkü Lübnan'da kendi görüşlerini benimsetmekte başarılı olamamıştı. Suriye'nin İran-Irak savaşında İran yanlısı tutumu, Suriye'nin Arap ülkeleri tarafından dışlanmasına da sebep olmuştu. Ayrıca Doğu Bloku ülkelerinin çökmesi Esad'ı ABD ve Mısır'a yaklaştırdı. 1990'da Esad, Mısır'ı ziyaret etti. 1994 yılında ise Suriye, barış sürecine katılmak istediğini dillendirdi. Esad, 2000 yılı başlarında Başbakan, Başkan Yardımcısı ve Genelkurmay Başkanı gibi iktidarda etkin konumdaki tüm görevlileri değiştirerek içte oluşabilecek muhalefeti dizginlemek istedi.³⁴ Ancak 10 Haziran 2000 yılında Esad 69 yaşında iken öldü.

Beşar Esad, Suriye'de babasının kurduğu rejimin temel taşlarını oluşturan ordunun, istihbarat servislerinin, Nusayri ileri gelenlerinin ve Baas Partisi'ndeki kökleşmiş kadroların desteğini sağlayarak iktidara geldi. Nusayriler Esad döneminde özel güvenlik, istihbarat ve özel kuvvetlerde yer edinmiş ve ordunun komuta kademesini kontrol etmişlerdi.³⁵ Ancak Suriye'nin iç ve dış siyasetinde Nusayri kimliğini dile getirmek bir tabu halini aldı. Beşar Esad, 10 Temmuz 2000 referandumunda oyların % 97'sini alarak Suriye Devlet Başkanı oldu.

Beşar Esad liderliğindeki Suriye'nin siyaseti, yumuşama eğilimi gösterdi. Buna rağmen ABD yetkilileri, Suriye'yi terörist devletler içinde saydı. Özellikle Irak işgalinden sonra ABD, Suriye'ye olan baskılarını gittikçe artırmaya başladı. Lübnan eski başbakanlarında

³³ Milliyet 12.06.2000.

³⁴ Cengiz Çandar, *Sabah Gazetesi*, 11.06.2000.

³⁵ Ayşegül Sever, "Bağımsızlıktan Bugüne Suriye", *Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*, ed. Fulya Atacan, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 194-208.

Hariri'nin öldürülmesinden Suriye sorumlu tutuldu.³⁶ Baskılar neticesinde Suriye Lübnan'daki tüm askerlerini geri çekti.

2003'ten sonra Beşar Esad, Türkiye ile yakınlaşma politikası izlemeye başlamıştır. Rejimin tehlikeye girdiği ve uluslararası baskıların arttığı bir dönemde Türkiye ile işbirliğine giren Beşar Esad, yine uluslararası baskıların arttığı Arap Baharı'yla birlikte bu işbirliği tamamen kopmuştur. Esad'ın Türkiye ile ilişkilerini koparmasının ardından Rusya, Çin ve İran'la ittifak kurduğu görülmektedir.

SURİYE'DE ETNİK VE DİNİ YAPI

Suriye 23 milyon civarındaki nüfusuyla tam mozaik bir yapıya sahiptir. Nüfusun % 83'ünü Araplar, % 10'unu Kürtler, % 5'ini Türkler, % 1'ini Çerkezler, % 1'ini Ermeni ve diğerleri oluşturmaktadır. Ancak Suriye'nin geleceği açısından mezhepsel ve dinsel yapı daha büyük bir önem taşımaktadır. Suriye nüfusunun % 74'ünü Sünni Müslüman, % 12'sini Nusayriler, % 3'ünü Dürziler, % 11'ini ise değişik Hristiyan mezhepleri ve diğer dini gruplar oluşturmaktadır.³⁷ Görüldüğü gibi ülkede hem mezhepsel hem de ırki olarak bir bütünlükten söz etmek mümkün görünmemektedir.

Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Sünni-Araplardan ziyade azınlık nüfusun yaklaşık % 12'sini oluşturan Nusayriler iktidarda etkilidir. Suriye'de Sünniler, Lâzkiye³⁸ ve el-Süveyda hariç, Suriye'nin tamamında çoğunluğu oluştururlar. Cebel-i Duruz diye bilinen el-Süveyda'da nüfusun % 87,6'sını Dürziler oluşturmaktadır. Bu bölgede Rum Ortodoks ve diğer Hristiyan unsurlar da bulunmaktadır. Suriye'deki İsmaililerin büyük bir bölümü ise Selemiyye ve Masyaf civarında yaşamaktadır. Suriye'de Nusayriler, Dürziler ve İsmaililer toplu halde yaşayan ancak azınlık olan dini gruplardır.

³⁶Yasin Athoğlu, "Suriye'nin Siyasi ve Ekonomik Dışa Açılım Politikaları -Avrupa Birliği ve Türkiye", *Stratejik Öngörü*, Tasam Yay., İstanbul 2004, s. 237.

³⁷ Suriye'deki etnik ve dini yapı için bkz., Gabriel Baer, *Population and Society in the Arab East*, London 1964, s. 9.

³⁸ Lazkiye, Nusayri bölgesidir. Bu bölgede Nusayrilerin nüfusa oranı % 62 civarındadır.

Bugün Suriye’de 2,5 milyon civarında Türkmen’in yaşadığı tahmin edilmektedir.³⁹ Türkmenlerin bir kısmı günlük hayatta Türkçe konuşurken bir kısmı ise asimile olarak kültürel değerlerinin tamamına yakını kaybetmiştir. Muhtemelen Türkiye’nin ilgisizliği nedeniyle Araplarla bütünleşmeyi seçmiş ve siyasal bir örgütlenmeye gidememişlerdir. Türkiye sınırına yakın bölgelerde, Halep, Lazkiye, Rakka, İdlip, Hama, Humus, Kuneytire, Dera, Şam, Golan civarlarında yoğun Türkmen nüfus bulunmaktadır. Ayrıca dağınık biçimde pek çok Türkmen köyü diğer bölgelerde de vardır. Lazkiye bölgesinde bulunan birkaç köy dışında Türkmenlerin tamamına yakını Sünni Müslümandır.

Kürtler, Halep vilayetinin kuzey-kuzeybatı kısmı ve Haseke vilayetinin Türkiye ile sınır olan kesiminde yoğunlaşmıştır. Nusayrilerden sonra en büyük azınlık gruptur. İç savaşla birlikte Derik, Kobani, Afrin, Cinderes, Amude, Tirbespi, Kamışlı ve Rasulayn gibi Suriye’nin kuzeyindeki sınır bölgeleri PKK destekli PYD’nin kontrolüne girmiştir. Bu bölgelerde zaman zaman Özgür Suriye Ordusu ile PYD arasında çatışmalar çıkmaktadır.

SURİYE İÇ SAVAŞI

2010’un son günlerinde Tunus’ta kendini ateşe veren Muhammed Buazizi, farkında olmadan milyonları çekim alanına sokacak bir başkaldırı dalgasının fitilini de ateşlemiş oldu.⁴⁰ 2011 yılında başlayan Arap uyanışı süreci Tunus, Mısır, Libya ve Yemen’deki iktidarların değişmesine neden olurken, Suriye’de Esad rejimi ile muhalefet hareketi arasında iç savaşa yol açmıştır. Suriye krizi sadece Suriye ile sınırlı kalmamış, bölgesel ve küresel ölçekte bir an-

³⁹ Krş., Fatih Kirişcioğlu, “Suriye Türkleri”, Avrasya Dosyası, cilt 2, sayı 3, Ankara 1995, s. 134-135; 2011’de ORSAM’dan Ali Öztürkmen, Bilgay Duman ve Oytun Orhon’un yapmış olduğu “Suriye’de Değişimin Ortaya Çıkardığı Toplum: Suriye Türkmenleri” adlı çalışmaya göre Türk olduğunu bilip Türkçeyi konuşamayan Türkler ile birlikte Suriye’deki Türk nüfusunun 3.5 milyon civarında olduğu belirtilmiştir.

<http://www.orsam.org.tr/tr/raporgoster.aspx?ID=2856>

⁴⁰ Osman Bahadır Dinçer-Mustafa Kutlay, “Arap Baharı” ve Suriye: Komplolar ve Propaganda Savaşları, USAK, Analiz No: 18, Mart 2012, s. 2.

laşmazlık meydana getirmiştir. Esad rejiminin reform talebiyle gösteri düzenleyen halka ateş açmasıyla iç savaşa dönüşen Suriye krizi, Türkiye'yi etkilemektedir. Türkiye'ye 500 bin civarında Suriyeli sığınmacının giriş yapmasına sebep olan kriz, Türk karar mercilerini güneyde ciddi bir imtihanla karşı karşıya bırakmıştır.⁴¹

İlk etapta reform talep eden halk kitleleri rejimin şiddetli baskısıyla karşılaşınca, Esad rejiminin devrilmesini istemeye ve silahlanmaya başlamıştır. Silahlanan muhalefet hareketiyle Esad rejimine bağlı güvenlik güçleri arasındaki çatışmalar neticesinde Suriye krizi iç savaş halini almıştır. 2011'de Arap dünyasında başlayan halk hareketleriyle birlikte Suriye'de halk, kitlesel yürüyüşler düzenleyerek Baas rejiminden reform talebinde bulunmaya başlamıştır. Suriye halkı, ülkedeki sıkıyönetim uygulamasının kaldırılmasını, bireysel hakların genişletilmesini, gelir dağılımında adaletin tesisini ve iktidardaki Baas Partisi'nin gücünün sınırlandırılmasını talep etmiştir. Esad rejimi ise yasal çerçevede bazı düzenlemeler yapmakla birlikte Baas Partisi'nin tekeline sona erdirecek bir reform gerçekleştirilmemiş, ülke geneline yayılan kitlesel yürüyüşleri silahlı kuvvet kullanarak bastırmaya çalışmıştır.⁴² Güvenlik güçlerinin muhalif gösterileri şiddet ve baskı ile engelleme teşebbüsü, ülkedeki halk hareketinin, Suriye'nin diğer kentlerine yayılmasına yol açmıştır. Geçmişinde var olan ve darbeler süreci sonrası kurulan Baas rejimiyle keskinleşen etnik ve dini ayrımcılık üzerine kurulu olan Suriye'de Arap Baharı, iç karışıklıkların patlamasına sebep olmuştur. Sünni nüfus açıkça Baas rejimi boyunca çoğunluk olmalarına rağmen Nusayrilerce yönetilmenin baskısını yaşamakta ve yönetime ortak olmayı istemektedir. Özgür Suriye Ordusu'nun çoğunluğu da Sünnilerden oluşmaktadır. Bu durum Sünnilerin geri dönüşü ol-

⁴¹Atilla Sandıklı, Ali Semin, *Bütün boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye*, BİLGE-SAM, Rapor No:22, Kasım 2012, Sunuş Kısmı

⁴²Sandıklı, Semin, *Suriye Krizi ve Türkiye*, Özet kısmı

mayan bir yola girdiklerini gösterir.⁴³ Suriye’de hak talepleriyle başlayan rejim karşıtı protestolar giderek iç savaşa dönüşmüştür.

Suriye hem ’daki önemi ve konumu gereği, hem de Türkiye, İran ve Arap dünyası ile arasındaki ilişkileri açısından birçok noktada kilit bir ülkedir. Başta Suudi Arabistan ve Katar olmak üzere Körfez ülkeleri, Arap devletlerinin çoğunluğu ve Türkiye, Suriye krizinin çözümlenmesi için Esad rejiminin son bulması gerektiği yönünde bir yaklaşım içerisindedirler. Nükleer programının tedirginlik doğurduğu bir dönemde İran’ın Ortadoğu’daki Şii unsurlar üzerinden bölgesel bir nüfuz stratejisine yönelmesi, Arap devletlerinin Esad rejimi aleyhindeki halk hareketine bakışında etkili olmuştur. Esad iktidarına karşı gelişen muhalefet hareketi Arap dünyasında olumlu karşılanmış, Suriye’deki mevcut rejimin değişmesi gerektiği yönündeki yaklaşım, özellikle Körfez ülkeleri tarafından belirgin biçimde desteklenmiştir.⁴⁴

Arap devletleri arasında Suriye muhalefetine destekte Körfez ülkelerinin, Körfez ülkelerinden de Suudi Arabistan ve Katar’ın öne çıktığı görülmektedir. Körfezdeki Şii-Vehhabi rekabetinin bunda etkin rol aldığı söylenebilir. Suudi Arabistan ve Katar, Suriye’deki değişim sürecinde etkili olmayı hedeflemekte, ülkedeki Selefi unsurları güçlendirmeye çalışmaktadır.⁴⁵

İlk baştaki beklenti, Esad ailesi liderliğindeki Baas rejiminin uzun süre yaşama şansı olmadığı yönündeydi. Bu varsayım Türkiye dâhil birçok ülkeyi Suriye’de muhalefetin yanında siyasi pozisyon almaya itti.⁴⁶ Irak’ta tüm etnik ve dinsel taraflarla diyalog içinde olan Ankara’nın, Suriye konusunda Müslüman Kardeşler üzerinde yoğunlaşması maalesef mezhebi tavır olarak algılanmıştır.

⁴³ Emre Kartal, *Suriye’nin Rotası ve Türkmenler*, Türkiye Politika ve Araştırma Merkezi, Ekim 2012, <http://researchturkey.org/wp/wordpress/?p=1990&lang=tr>

⁴⁴Sandıklı, Semin, *Bütün boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye*, s. 29.

⁴⁵Sandıklı, Semin, *Bütün boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye*, s. 32.

⁴⁶Oytun Orhan, “Esad Sonrası Suriye: Irak ve Lübnan’ın Öğrettikleri”, *Ortadoğu Analiz*, c. IV, sayı: 47. Kasım 2012, s. 11.

Suriye’de baskıcı rejime karşı demokratikleşme talepleriyle ortaya çıkan muhalif hareket bir süre sonra etnik ve mezhepsel hatlar üzerinde ilerlemeye başlamıştır. Nusayri ağırlıklı Baas rejimi de Hıristiyan, Dürzi ve Kürtlere ilişmeyerek sadece Sünnilerle savaşmayı tercih etmiştir. Suriye’de dini azınlıklar, mevcudiyetlerinin devamını Esad rejiminde görmektedir. Yani bu gruplar, radikal bir Sünni yönetimin Suriye’de kendilerine yaşam hakkı tanımayacağı endişesini taşımaktadırlar.

Suriye’deki muhalif yapılanmayı üç gruba ayırabiliriz. Bunlardan ilki, ülkenin çoğunluğunu oluşturan Sünni Arapların desteklediği Müslüman Kardeşlerdir. İkincisi, Kürt muhalif gruplardır.⁴⁷ Üçüncüsü ise, protestolar sırasında sokaklarda sıkça görülen, talepleri demokrasi, iş ve özgürlük olan gençlerdir. Suriye’de devrimi yapacak değişimi sağlayacak olanlar, içerde mücadele yürütenlerdir. Ancak muhaliflerin büyük bölümü Suriye içerisinde olmayıp yurt dışında, sürgünde yaşayan muhalif Suriyelilerden oluşmaktadır. Bu ise muhalefeti zayıflatmaktadır. Karşı cephede ise yönetimi kaybetmemek için muhaliflere karşı direnen Nusayriler yer almaktadır. Nusayrilerin yanına muhalifleri desteklemekten kaçınan ve kendilerini mevcut rejime daha yakın hisseden Dürzi, İsmaili ve Hıristiyan gruplar da eklenebilir.

Suriye muhalefetinin, birlik oluşturamama, dini ve mezhepsel söylemlere eğilim gösterme, yönetimin devrilmesinin ardından ne olacağına ilişkin bir yol haritası sunamama gibi nedenlerle Suriye içindeki halk desteği sınırlı kalmıştır. Suriyeli Sünni silahlı muhalefet de her geçen gün radikalleşmektedir. Silahlı muhalefetin içinde Afganistan, Libya, Yemen ve Ürdün’den gelmiş El Kaide’yle ilişkili cihatçı gruplar bulunmaktadır. Bunlar zaman zaman Nusayri köylerine saldırılar düzenleyerek sivilleri öldürebilmektedir. Suriye’deki

⁴⁷Suriye’nin kuzeyinde ne muhaliflerin yanında ne de rejimin yanında yer alan Kürt muhalif hareketinin ana amacı Kuzey Irak’ta olduğu gibi özerk bölge oluşturmaktır.

olaylara ve gelişmelere bakıldığında, aynen Irak'ta yaşananlar gibi etnik ve dinsel zemine bağlı bir çatışmanın yaşandığı belirtilebilir.⁴⁸

Suriye'deki kriz, Özgür Suriye Ordusundan bağımsız olarak dini eğilimli silahlı birlikler de ortaya çıkarmıştır. İntikam hissiyle hareket edebilen bu birliklerin Esad rejimine bağlı güvenlik güçleriyle mücadele sırasında zaman zaman kaçırma, öldürme ve intihar gibi eylemler yaptığı basına yansımaktadır. Büyük ölçüde Vahhabi-Selefi çizgideki bu grupların bu tür eylemleri, Özgür Suriye Ordusu'na mal edilebilmekte ve Suriye muhalefetine itibarına zarar vermektedir.⁴⁹ Ülkedeki yıkım ve ölümlerden muhalefet hareketinin de sorumlu olduğu yönündeki algı, Esad rejiminin işlediği insanlık suçlarının nispeten gölgede kalmasına sebep olmuştur.

Muhaliflerin gösterilerinde özgürlük ve reform çağrıları yapmanın yanı sıra Hizbullah ve İran karşıtı sloganlar atılması ve Hasan Nasrallah'ın fotoğraflarının yakılması, göstericilerin mezhepçi bir bakış açısıyla Şii düşmanlığı sergilediklerini göstermektedir. Bu mezhepçi tepki, İran ve Hizbullah'ın Suriye yönetimini desteklediğini açıklamasından sonra daha da artmıştır. Muhtemelen ülkedeki Selefi grupların bu tepkinin ortaya çıkmasında payı büyüktür denilebilir.⁵⁰

Muhalefet hareketinin silahlandığı süreçte Suriye'nin çeşitli bölgelerinde etnik ve mezhepsel unsurlar Özgür Suriye Ordusundan bağımsız olarak farklı silahlı birlikler oluşturmuştur. Etnik kimliğin veya dini eğilimin belirgin olduğu bu birlikler Özgür Suriye Ordusuna bağlı olmadıklarını beyan etmekte ancak Esad rejimine karşı Özgür Suriye Ordusu ile birlikte mücadele etmektedirler. Baas ikti-

⁴⁸Ali Semir, *Türkiye'nin Suriye Siyasetinde "Yol Haritası"*, BİLGESAM, Temmuz 2011. http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1523:tuerkiyenin-suriye-siyasetinde-yol-haritas&catid=168:ortadogu-analizler

⁴⁹Sandıklı, Semir, *Bütün boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye*, s. 23.

⁵⁰Yasin Atlıoğlu, *Türkiye'nin Suriye Siyasetindeki Çıkmazları*, BİLGESAM, Haziran 2011, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1522:tuerkiyenin-suriye-siyasetindeki-ckmazlar&catid=168:ortadogu-analizler

darına karşı demokrasi ve özgürlük hedefiyle başlayan halk hareketi silahlanma safhasında dini, etnik ve ideolojik olarak bölünmeye başlamıştır. Bu bölünmüşlük, Esad sonrası Suriye’de etnik-dini ve mezhepsel parçalanmışlığın yanında bölgeler arasında da bir çatışma doğurma ihtimalini canlı tutmaktadır.⁵¹

Suriye’de Nusayri azınlık aynı zamanda ordunun komuta kademesini ve üst düzey subay sınıfını oluşturmaktadır. Bu nedenle Suriye’de muhalefet hareketi ortaya çıktığında askeri bürokrasideki üst düzey yetkililerin çoğunluğu rejimden ayrılmamıştır. Bazı politikacı, diplomat ve askerler muhalif saflarda yer alsada da, muhalefet cephesine katılım düzeyi Esad rejiminin gücünü ve etkisini büyük ölçüde kıramamıştır. Ordu komutasının Nusayri subayların elinde olması, Esad iktidarına muhalefet hareketine silahlı kuvvetle karşılık verme imkânını tanımış ve ordu mensuplarının saf değiştirme ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Nusayrilerin Suriye silahlı kuvvetleri üzerindeki hâkimiyeti Şebbihaların⁵² kısa sürede devreye girmesini kolaylaştırmış, Esad rejiminin göstericilere müdahalesini hızlandırmıştır. Suriye’de Beşar Esad’ın mensubu olduğu Nusayrilik, devletin bütün kurumlarında etkilidir. Nusayri azınlık, Baas Partisi aracılığıyla siyasi iktidarı ve bürokrasiyi farklı etnik ve dini unsurlar arasında kurduğu çıkar ilişkileri üzerinden kontrol etmektedir. Suriye’de Esad rejiminden çıkar sağlayan geniş bir kitlenin varlığı rejimin devrilmesini zorlaştırmış, bu kitle bir varoluş mücadelesi vererek iktidar değişimine karşı direnç göstermiştir. Suriye’de muhalefet hareketi başlayınca Esad rejimi Bin Ali, Kaddafi ve Mübarek iktidarlarının aksine güçlü bir dış destek almıştır. Suriye’de ortaya çıkan muhalefet zayıf kalmış, kendi içinde birlik sağlayamamış ve silahlanma aşamasına erken geçerek Esad rejiminin elini güçlendirmiştir. Batılı ülkeler Suriye krizinde Libya’dakinden farklı bir tutum sergilemiş, Türkiye krize müdahil oldukça geri çekilmiş, söylemde halk hareketini desteklerken eylemde çekimser kalmıştır.⁵³

⁵¹Sandıklı, Semin, *Bütün boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye*, s. 20-22

⁵²Esad ailesine yakın korumalık yapan silahlı birliklerdir.

⁵³Sandıklı, Semin, *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye*, s. 11.

Suriye krizi, Ortadoğu'da bölgesel bir anlaşmazlığa yol açmış, bölgede Şii-Sünni gerilimine zemin hazırlamıştır. Bölgede krizin çözümüne yönelik Esad rejiminin devamı ve son bulması şeklinde iki yaklaşım öne çıkmıştır. İran, Irak ve Lübnan'daki Hizbullah, Esad iktidarının ayakta kalması yönünde irade gösterirken, Türkiye ve başta Körfez ülkeleri olmak üzere Arap dünyası Suriye'de iktidar değişimini gerekli görmüştür.⁵⁴ Esad rejiminin kimyasal silah kullandığı iddiaları sonrasında batılı ülkeler sınırlı hava saldırısını tartışmaya başlamışlardır.

İÇ SAVAŞ SONRASI SURIYE

Suriye'de 2,5 yılı aşkın bir süredir devam eden istikrarsızlık ve çatışmaların nasıl sona erdirileceği, daha olumsuz sonuçlar doğurmadan iktidar değişiminin nasıl gerçekleşeceği, hangi dış politika araçlarının kullanılarak bu sonuçlara ulaşılabileceği konularında hiç kimsenin çözüm planı bulunmamaktadır. Herkes Suriye'nin her halükarda çözümü çok uzun yıllar sürecektir istikrarsızlık, iç çatışmalar, yıkılmış bir ekonomi ve altyapı, insani sorunlar, devlet ve ulus inşası gibi zorlu süreçlerle mücadele edeceğinden neredeyse emindir. Bu aşamadan sonra rejimin değişmesinin de sorunları çözümeceği anlaşılmaktadır. Ayrıca Esad rejimini devirecek bir askeri müdahalenin Irak benzeri bir iç savaşa neden olma ihtimali oldukça güçlüdür. Irak'ta iktidarı elinde tutan Sünni Arap azınlığın Saddam'ın devrilmesinden sonra bir iç savaş başlatması gibi Suriye'de de Nusayri azınlık, Esad'ın öldürülmesi veya rejimin değiştirilse durumunda bile savaşı sürdüreceği anlaşılmaktadır. Nusayrilerin arkasında güçlü bir dış desteğin bulunduğu da unutulmamalıdır. Onlar, Suriye içerisinde İran ve Hizbullah'ın yanı sıra, Dürziler, İsmaililer ve Hristiyanlardan da destek bulabilmektedir. Çin ve Rusya ise uluslararası arenada Nusayrilerin hâkim olduğu rejimi rahatlatmaktadır.

Suriye'de çatışmaların uzaması hem sorunun çözümünü zorlaştırmakta hem de rejimin yıkılışının yaratacağı maliyeti artırmakta-

⁵⁴Sandıklı, Semin, *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye*, Özet Kısmı.

dır. Suriye’de değişimi savunan aktörler dahi Baas iktidarı sonrasında nasıl bir siyasal-toplumsal yapının ortaya çıkacağına belirsizliği ve rejimin yıkılışının yaratacağı risklerin fazlalığından dolayı politikalarında değişiklikler yapma gereği duymuşlardır. Suriye’de rejim değişikliğinin gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkacak yapının mevcut durumdan daha olumsuz olabileceği öngörüler arasındadır. Suriye’de rejim değişikliğinin gerçekleşmesi durumunda etnik-mezhepsel çatışmalar ve iç savaşın çıkması ihtimali oldukça güçlüdür. Siyasal istikrarsızlık nedeniyle zayıf hükümetler ortaya çıkacaktır. Ayrıca ülke dış müdahale ve etkilere açık hale gelecek toprak ve siyasal bütünlüğün sağlanması imkânsız hal alacaktır. Irak’ta işgal sonrasında Hıristiyanların maruz kaldığı saldırıların benzerlerini Suriyeli Hıristiyanların da yaşaması mümkündür. Irak’ta işgal öncesinde önemli sayıda Hıristiyan nüfus varken şu anda büyük bölümü terör saldırıları nedeniyle başka ülkelere göç etmek durumunda kalmıştır.⁵⁵

Toplumsal birliğine sahip olamayan ve güçlü bir merkezi otorite tarafından yönetilmeyen gruplar; Irak ve Lübnan’da olduğu gibi dış destek arayışlarına yönelebilirler. Otorite boşluğu, bölgesel ve küresel aktörler tarafından doldurulmaya çalışılabilir. Bu ise Irak ve Lübnan’da olduğu gibi hem siyasal hem de güvenlik anlamında istikrarsız bir ortamın oluşmasına neden olacaktır. Suriye’de her ne kadar etnik-mezhepsel gruplar tamamen birbirlerinden ayrılmış biçimde yaşamıyor olsalar da belli grupların yoğunlaştıkları vilayetler bulunmaktadır. Örneğin, Kürtler ülkenin kuzeyi ve kuzeydoğusunda yoğunlaşmıştır. Birçok Suriyeli Kürt siyasal hareketi, özerlik taleplerini gündeme getirmektedir. Bu da Kuzey Irak benzeri yeni bir otonom bölgenin ortaya çıkmasına neden olabilir. Dürziler ülkenin güneyinde yer alan Süveyda vilayetinde yoğunlaşmış durumdadır. Ülkede bir otorite zafiyeti olursa burada da ayrı bir bölge oluşturma çabası kendiliğinden doğacaktır. Arap Aleviler kendi güven-

⁵⁵ Orhan, *Esad Sonrası Suriye*, s. 11-12.

liklerini sağlamak için yoğun oldukları Batı sahil şeridine çekilerek güvenli bölge oluşturmak isteyebilirler.⁵⁶

Suriye'deki iç savaşta öne çıkan özellik, "Sünni çoğunluğun azınlık Nusayri yönetimine başkaldırısı" olmuştur. Suriye'deki mezhepsel kutuplaşma zaten bu anlamda kırılma olan Lübnan'daki Sünni-Şii, Sünni-Nusayri kutuplaşmalarını körüklemiştir. Çok sayıda kişinin ölümüne yol açan çatışmalar yer yer devam etmektedir. Suriye'deki çatışmalar şimdiden Lübnan'ın istikrarını olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır.⁵⁷ Aynı şekilde Irak'ta da mezhep çatışmalarının durulmasını engellemiştir denilebilir. Irak ve Suriye'de son yıllarda yaşanan olaylar Sünni-Şii dengesi çerçevesinde gelişmekte ve buna etnik ayrışmalar da eklenmektedir. Kuzey Iraktaki gelişmeleri yakından takip eden Suriye Kürtlerinin aynı şekilde özerk bir yapı oluşturma fırsatını değerlendirmeyecekleri söylenemez. Suriye'de rejimin yıkılması durumunda ilk parçalanacak bölgenin Kuzey Suriye olacağı öngörülmektedir.

Suriye'deki iç savaş bitecekmiş gibi görünmemektedir. Mezhebi ve etnik unsurların öne çıktığı bu savaş yıllarca sürebilir. Böylece fiili parçalanma sürecini hazırlayabilecek şartlar ortaya çıkabilir. Suriye'deki gelişmelere baktığımızda, Suriye'nin bölünerek Lazkiye-Tartus hattında Nusayri, Şam ve Halep bölgesinde Sünni, Kamışlı bölgesinde Kürt devleti kurulmasına doğru hızla ilerlediği görülmektedir. Ayrıca Cebel-i Duruz bölgesinde bir Dürzi ayrışmasından da bahsedilebilir. Bu senaryolardan herhangi birinin gerçekleşmesi durumunda söz konusu bölgedeki baskın etnik veya mezhebi unsurların diğerlerini yok etmeye çalışacakları ihtimal dâhilindedir.

TÜRKİYE AÇISINDAN SÜRİYENİN ÖNEMİ

Türkiye-Suriye sınırı 910 km olup Türkiye'nin en uzun sınır hattına sahip komşusu Suriye'dir. Türkiye'nin doğuda Şırnak'tan batıda Hatay'a kadar altı ilinin Suriye'ye sınırı vardır. Suriye Türkiye'nin Lübnan, Ürdün ve diğer Arap ülkelerine açılan kapısı konu-

⁵⁶ Orhan, *Esad Sonrası Suriye*, s. 14.

⁵⁷ Orhan, *Esad Sonrası Suriye*, s. 16.

mundadır. İki ülkede sınıra yakın bölgelerde yaşayan vatandaşlar arasında akrabalık bağları vardır.⁵⁸ Dolayısıyla bugün yaşanan muhalif hareketler ve iç savaş olarak nitelenebilecek çatışmalar Türkiye'yi doğrudan ilgilendirmekte ve bir sınır komşusu olarak tedirgin etmektedir.

Suriye'deki olaylar Türkiye'nin 'daki konumu dâhil neredeyse bölgedeki tüm dengeleri değiştirme potansiyeli taşıması bakımından dikkat çekmektedir. Bu nedenle Suriye'deki olayların patlak vermesinin hemen ardından Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Şam'ı ziyaret etmesi ve Esad'a reformları biran önce yapma telkininde bulunması, Türkiye'nin bölgede olası bir iç çatışmanın önüne geçme çabasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.⁵⁹

Diplomatik girişimlerin ardından Esad rejiminin ülkedeki halk hareketine bakışının değişmeyeceğini anlayan Türkiye, Şam yönetimiyle ilişkilerini askıya almıştır. Suriye'deki muhalefet hareketinin ülke geneline yayılması ve silahlı bir ayaklanmaya dönüşmesi neticesinde ise Türkiye açıkça Esad rejimi aleyhinde tavır geliştirmiştir. Türkiye, Suriye'deki demokratikleşme sürecine dâhil olabilecekleri kanaatiyle muhalif unsurlarla da temas kurmuş, muhalefetin toplantılarına ev sahipliği yapmıştır. Türkiye geliştirdiği politikalarla, söylem ve eylemleriyle çözüm sürecinin değil, sorunun tarafı haline gelmiştir. Ortadoğu'da krizle birlikte belirginleşen Şii-Sünni geriliminde Türkiye'nin Sünni blokta yer aldığı yönünde bir izlenim ortaya çıkmıştır.⁶⁰ Ortadoğu'da mezhepçilik denen yıkıcı belâdan uzak durarak tüm dini anlayış ve mezheplere aynı mesafede durmak Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini arttıracaktır.

Türkiye'nin Suriye politikası genel hatları ile anayasal reformlar için Esad rejimine baskı yapmak, muhalif grupları tek çatı altında toplamak ve uluslararası yaptırım arayışları olarak açıklanabilir. Türkiye ayrıca İran'ın bölgedeki etki alanını genişleterek bölgede

⁵⁸ Sandıklı, Semin, *Bütün boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye*, s. 39.

⁵⁹Ali Semin, *Türkiye'nin Suriye Siyasetinde "Yol Haritası"*, BİLGESAM, Temmuz 2011.

⁶⁰Sandıklı, *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye*, s. 42-56.

oluşacak bir Şii kuşağına liderlik etmesinden ve mezhep temelli kutuplaşmalardan endişe duymaktadır.⁶¹

Baas rejimi bölgesel ölçekte İran, Irak ve Hizbullah'tan, küresel ölçekte ise Rusya ve Çin'den aldığı destekle ayakta kalabilmektedir. Özgür Suriye Ordusu'na gerekli donanım ve silah sistemleri sağlanmazsa ve uluslararası müdahale seçeneği uygulamaya dönüşmezse rejim değişikliği mümkün görünmemektedir. Ayrıca Tahran-Şam-Bağdat-Hizbullah eksenindeki Şii bloğu gün geçtikçe daha da belirginleşerek bölgede Sünni-Şii gerilimi artmaktadır. İran liderliğindeki Şii blok karşısında Suudi Arabistan ve Katar öncülüğünde bir Sünni/Selefi blok oluşturulmuştur. Türkiye böyle bir durumda Sünni-Şii geriliminde taraf olmaktan kaçınmalı, Sünni/Selefi blok içinde Şii bloğa karşı bir duruş sergilemekten uzak durmalıdır.⁶²

Türkiye'nin Esad'ı dışlayan ve aşağılayan tutumu, iki ülke arasındaki ilişkilerin bir anda kopmasına neden olmuştur. Bu kopma Türkiye'nin elini zayıflatmıştır. Türkiye birden çok seçeneği gündemde tutabilecekken, sadece bir tane seçeneğe mahkûm olmuştur. O da, Esad'ın devrilmesidir. Esad devrildikten sonra nelerin yaşanacağını da kimse bilmemektedir.⁶³ 'da dengeler değişmiş ve taşlar yerinden oynamıştır. Mısır'daki son gelişmeler Arap Baharının ne getirip ne götüreceğini tartışmalı hale getirmiştir.

İRAN AÇISINDAN SURİYENİN ÖNEMİ

1979 Devriminden sonra ise İran dış politikasında mezhep faktörünün öne çıktığı, Şiiğin İranlı karar mercilerinin bakış açısını etkilediği gözlemlenmiştir. Nitekim devrimle iktidara gelen yeni rejim kendini bütün Müslüman halkların savunucusu ve koruyucusu olarak tanımlamış, nüfuz alanını genişletmek maksadıyla "rejim

⁶¹Bekir Ünal, *İran'ın Suriye Krizindeki Tutumu*, BİLGESAM, Kasım 2012, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2240:rann-suriye-krizindeki-tutumu&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150.

⁶²Sandıklı, *Bütün boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye*, s. 55.

⁶³Mustafa Kılıç, *Türkiye'nin Suriye tutumu yanlış*, ESAM, Temmuz 2012, <http://www.esamistanbul.org/Haber/123-turkiye-nin-suriye-tutumu-yanlis.html>

ihracı” politikası takip etmiştir. ‘Şii hilali’ projesi mezhepsel bir ortak paydada buluşma amacından ziyade, İran’ın nüfuz alan tesis etmeye yönelik bir teşebbüsüdür. İran, Şiiliği yayılmacılık hedefiyle kullanırken, Nusayrilerin hâkim olduğu rejim ise kendisini koruma amacıyla İran’a yaklaşmıştır. İran, Suriye’nin Nusayri azınlığın denetiminde kaldığı sürece bu ülke ile ittifakını sürdürebileceğinin farkındadır. Baas rejimi de İran’dan aldığı destekle iktidarını Sünni çoğunluğa karşı koruyabileceğini ummaktadır. İran için hayati önem arz eden Esad rejiminin geleceği, İran’ın bölgesel nüfuzunu ve sürdürdüğü siyaseti derinden etkileyebilecek önemdedir. Esad rejiminin düşmesi ile İran sadece stratejik bir müttefik kaybetmekle kalmayacak, Tahran’ın Hizbullah’la ve Filistinli direnişçi gruplarla bağlantısı zedelenecektir. Suriye’deki rejimin değişmesi ile birlikte İran’ın etki alanının Filistin’den başlayıp, Lübnan ve Irak’a kadar gerileyeceği öngörülmektedir.⁶⁴ İran, Suriye’de muhaliflerin başarılı olmaları durumunda kendi rejiminin tehlikeye girebileceğini, bölgedeki rejim değişikliği dalgasında sıranın kendisine gelebileceği korkusunu yaşamaktadır.

İran’ın öncelikli hedefi, bölgede kurduğu Şii eksenli etkinlik alanını korumaktır. Son dönemde söz konusu etkinlik alanına Suriye ve Lübnan’a ilave olarak ABD müdahalesi sonrası Irak da katılmıştır. Ayrıca belirtilmelidir ki bu Şii eksenli, mezhepsel bir ortak paydada buluşmadan ziyade, çıkarların maksimize edilmesi adına girilen stratejik ve siyasi bir nüfuz alanı oluşturmanın adıdır. İran, reel politığe uygun davranarak kendi siyasetini yürütüyor ve bölgedeki gücünü ve etkinliğini artırmaya çalışıyor. Bu politikaların geliştirilmesinde İdeolojik ve mezhepsel kimlik, çoğu zaman İslami duyarlılığın önüne geçmektedir.⁶⁵

⁶⁴Bekir Ünal, *İran’ın Suriye Krizindeki Tutumu*, BİLGESAM, Kasım 2012.

http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2240:rann-suriye-krizindeki-tutumu&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150.

⁶⁵Osman Bahadır Dinçer, *Suriye Meselesinde İran’ın Tutumu*, USAK, <http://www.usak.org.tr/print.php?id=1200&z=2>.

SONUÇ

Suriye’de bugün yaşananlar, Fransız mandası ile etnik ve dinsel farklılık merkeze alınarak tasarlanan benzer bir yapıya doğru hızla ilerlemektedir. Manda rejimi döneminde etnik ve dini parçalara bölünmek istenen Suriye bugün de bu durumun eşğine gelmiştir. Arap Baharının bölgede başlattığı hava Suriye’de iç karışıklıkların patlaması için sebep olmuştur.

Suriye’nin siyasal yapısı ise etkin ve ideolojik temelli bir baskı rejimi olarak tanımlanabilir. Baas ideolojisi geçmişten gelen Sünni elitin etkisini kırmayı amaçlayan ve daha çok azınlık olan Nusayri-ler, Dürziler, İsmaililer, Hıristiyanlar ve bir kısım kırsal kesim Sünnilerinin yürüttüğü bir ideolojidir. Bugün bu ideolojiye yakın olan azınlık grupları mevcudiyetlerinin devamını Esad rejiminde görmektedir. Yani radikal bir Sünni yönetimin Suriye’de kendilerine yaşam hakkı tanımayacağı endişesini taşımaktadırlar. Suriye’de ordu ve güvenlik birimleri Esad’a, yani rejime kesin bağlıdırlar. Bu birim yöneticilerinin büyük bir çoğunluğunun Nusayri olması mezhepsel bir varlık mücadelesinin sebebi olmuştur. Suriye’deki Esad rejiminin varlığı doğrudan Nusayri-lerin varlığı haline gelmiştir. Ayrıca Esad’ın düşmesi rejimin çökmesi demektir.

Suriye’deki olaylar, Ortadoğu’da bölgesel düzeyde bir anlaşmazlığa ve nüfuz mücadelesine dönüşmüştür. Türkiye’nin güvenliğini tehdit eden, Lübnan’ın istikrarını zedeleyen kriz, Körfez ülkelerinin İran kaynaklı kaygılarını artırırken, Tahran’ı Arap dünyasındaki tek müttefikini kaybetme olasılığı ile karşı karşıya bırakmıştır. Türkiye İran’ın bölgedeki etki alanını genişleterek bölgede oluşacak bir Şii kuşağına liderlik etmesinden ve mezhep temelli kutuplaşmalardan endişe duymaktadır.

İran ve Hizbullah’ın krize Esad rejimi lehinde müdahale etmesi Suriye krizinin bölge ülkeleri tarafından mezhepsel bir mücadele olarak algılanması sonucunu doğurmuştur. Lübnan’daki hassas dengeler bozularak yer yer Şii-Sünni ve Nusayri-Sünni Çatışmaları başlamıştır. Irak’ta zaten var olan Şii-Sünni çekişmesini ise daha da arttırmıştır. Türkiye, Körfez ülkeleri ve diğer Arap devletleri Suriyeli muhalifleri desteklerken, İran, Hizbullah ve Irak’ın Esad rejiminin

yanında yer alması bölgede Sünni ve Şii bloklar arasında inanç merkezli bir mücadelenin başladığı tezini güçlendirmektedir.

Suriye'deki olaylar ve gelişmeler aynen Irak'ta yaşananlar gibi etnik ve dini zemin üzerinde yürümektedir. Muhalif gösterilerde özgürlük ve reform çağrıları yanında Hizbullah ve İran karşıtı sloganların yanı sıra Hasan Nasrallah'ın resimlerinin yakılması göstericilerin mezhepçi bir bakış açısına sahip oldukları şeklinde yorumlanmıştır.

Irak ve Suriye'de son yıllarda yaşanan olaylar Sünni-Şii dengesi çerçevesinde gelişmekte ve buna etnik ayrışmalar da eklenmektedir. Iraklı Kürtlerin elde ettiği kazanımlardan sonra Suriye Kürtlerinin de buna benzer talepleri artmıştır. Türkiye, PKK'nın Suriye Kürtleri arasında etkinliğinin daha da yayılmasını engellemek için Suriye Kürtlerinin yeni Suriye'de siyasal sisteme doğru bir biçimde uyumunu sağlamalıdır. Ankara, Suriye'nin toprak bütünlüğü yanında Suriyeli Kürtlerin demokratik hak ve özgürlük taleplerini ve muhalefette temsilini desteklemelidir.

Suriye'de her ne kadar etnik/mezhepsel gruplar tamamen birbirlerinden ayrılmış biçimde yaşamıyor olsalar da belli grupların yoğunlaştıkları vilayetler bulunmaktadır. Kürtler ülkenin kuzeyi ve kuzeydoğusunda yoğunlaşmıştır. Bu durum Kuzey Irak benzeri yeni bir otonom bölgenin ortaya çıkmasına neden olabilir. Dürziler ülkenin güneyinde yer alan Süveyda vilayetinde yoğunlaşmış durumdadır. Ülkede bir otorite zafiyeti olursa burada da ayrı bir bölge oluşturma çabası kendiliğinden doğacaktır. Nusayriler kendi güvenliklerini sağlamak için yoğun oldukları Batı sahil şeridinde çekilerek güvenli bölge oluşturmanın adımlarını şimdiden attılar. Lazkiye ve Tartus'u içeren ayrı bir Nusayri devleti oluşturulabilir. Şam ve Halep bölgesinde ise Sünni bir devlet kurulabilir. Bu bölünmeler gerçekleşirse bile Esad sonrası dönemde Mezhebi ve etnik nedenlerden dolayı uzun süre çekişmeler ve çatışmalar devam edecektir.

Suriye'de ortaya çıkan dini eğilimli silahlı birlikler büyük ölçüde Vehhabi-Selefi çizgidedir. Bu birliklerin başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleri tarafından yönlendirildiği ve desteklendiği değerlendirilmektedir. Bu gruplar söylemleriyle Nusayriliğe ve Şiiliğe karşı nefret siyaseti üretmektedirler. Bütün bu göstergeler Suri-

ye'deki iç savaşın bir mezhep savaşı olarak algılanmasına neden olmaktadır.

Kaynakça

- Abu Jaber, Kamel, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, çev. Ahmet Ersoy, Altınok Matbaası, Ankara 1970.
- Akdemir, Salih, "Suriye'deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü", *Avrasya Dosyası Dergisi*, ASAM Yay., Cilt:6, Sayı: 1.
- Armağanoglu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara 1993.
- Atlıoğlu, Yasin, "Suriye'nin Siyasi ve Ekonomik Dışa Açılım Politikaları -Avrupa Birliği ve Türkiye", *Stratejik Öngörü*, Tasam Yay., İstanbul 2004.
- Atlıoğlu, Yasin, *Türkiye'nin Suriye Siyasetindeki Çıkmazları*, BİLGE-SAM, Haziran 2011,
http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1522:tuerkiyenin-suriye-siyasetindeki-ckmazlar&catid=168:ortadoğu-analizler
- Baer, Gabriel, *Population and Society in the Arab East*, London 1964.
- Cleveland, William L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmanacı, İstanbul: 2008.
- Çandar, Cengiz, *Sabah Gazetesi*, 11.06.2000.
- Dinçer, Osman Bahadır - Kutlay, Mustafa, "Arap Baharı" ve Suriye: *Komplolar ve Propaganda Savaşları*, USAK, Analiz No: 18, Mart 2012.
- Dinçer, Osman Bahadır, Suriye Meselesinde İran'ın Tutumu, USAK,
<http://www.usak.org.tr/print.php?id=1200&z=2>.
- el-Atraş, Fuat Yusuf, *ed-Durûz Muamerât ve Târih ve Hakâik*.
- el-Cüнди, Sami, *el-Baas*, Beyrut 1969.
- ed-Dubeysi, Yûsuf Selim, *Ehlü't-Tevhîd(ed-Durûz)*, I-V, y.y., 1992, VI/250.
- es-Seyyid, Celal, *Hizbu'l-Baas el-Arabi*, Beyrut 1973.
- Giritli, İsmet, *Bugünkü Ortadoğu'nun Önemli Sorunları*, İstanbul 1978.
- Hourani, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul 2000.
- Howard, Harry N., *The Partition of Turkey-A Diplomatic History; 1913-1923*, New York 1966.

- Hurewitz, J.C., *Diplomacy in TheNearandMiddleeast-DokumantaryRecort: 1914-1915*, New Jersey 1969.
- Kartal, Emre, *Suriye'nin Rotası ve Türkmenler*, Türkiye Politika ve Araştırma Merkezi, Ekim 2012, <http://researchturkey.org/wp/wordpress/?p=1990&lang=tr>
- Kılıç, Mustafa, *Türkiye'nin Suriye tutumu yanlış*, ESAM, Temmuz 2012, <http://www.esamistanbul.org/Haber/123-turkiye-nin-suriye-tutumu-yanlis.html>
- Kirişcioğlu, Fatih, "Suriye Türkleri", *Avrasya Dosyası*, cilt 2, sayı 3, Ankara 1995, <http://www.orsam.org.tr/tr/raporgoster.aspx?ID=2856>
Milliyet 12.06.2000.
- Okur, M. Akif, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye", *Orta Doğu Siyasetinde Suriye*, der. Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin, Ankara: Platin Yay., 2004.
- Orhan, Oytun "Esad Sonrası Suriye: Irak ve Lübnan'ın Öğrettikleri", *Ortadoğu Analiz*, c. IV, sayı: 47. Kasım 2012.
- Pehlivanoglu, Öner, *Ortadoğu ve Türkiye*, Kastaş Yay., İstanbul 2004.
- Perthes, Volker, *The Political Economy of Syria Hunder Esad*, London 1995.
- Safadi, Musa, *Hizbu'l-Baas*, Beyrut 1964.
- Salibi, Kamal S., *The Modern History of Lebanon*, New York 1965.
- Sandıklı, Atilla, Semin, Ali, *Bütün boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye*, BİLGESAM, Rapor No:22, Kasım 2012, Sunuş Kısmı.
- Sarıkaya, Saffet, *İslam düşünce Tarihinde Mezhepler*, Isparta 2001.
- Seale, Patrik, *The Struggle for Syria: A Study of Post-WarArab Politics (1945-1958)*, Oxford University Press, London 1965.
- Semin, Ali, *Türkiye'nin Suriye Siyasetinde "Yol Haritası"*, BİLGESAM, Temmuz 2011, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1523:tuerkiyenin-suriye-siyasetinde-yol-haritas&catid=168:ortadogu-analizler
- Sever, Ayşegül, "Bağımsızlıktan Bugüne Suriye", *Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*, ed. Fulya Atacan, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Şen, Sabahattin, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, Birey Yay., İstanbul 2004.
- Şentürk, Doğan, *Ortadoğu'da Arap Birliği Rüyası Saddam'ın Baas'ı*, Alfa Yay., İstanbul 2003.

Türkman, Sayim, *ABD, Ortadoğu ve Türkiye*, Ankara: Nobel Yay., 2007.

Ünal, Bekir, *İran'ın Suriye Krizindeki Tutumu*, BİLGESAM, Kasım 2012,

http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2240:rann-suriye-krizindeki-tutumu&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150.

Van Dam, Nicholas, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, çev., Semih İdiz-Aslı Falay Çelkivik, İstanbul 2000.

